

**МЕЖІ РЕЛІГІЙНОГО І ПРИРОДНОГО:
РІЗНОМАНІТНІСТЬ ТРАДИЦІЙ
ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЙ**

Рівне
2021

УДК 2:113

Рекомендовано до друку Вченою радою
Луганського національного аграрного університету,
протокол № 03-03/9ВР від 27.05.2021 р.

Рецензенти

А. Ю. Стрелкова, доктор філософських наук

Р. О. Додонов, доктор філософських наук, професор

О. О. Смержевська, кандидат історичних наук, доцент

Межі релігійного і природного: різноманітність традицій та інтерпретацій: зб. наук. ст. / За ред. В. В. Щепанського і М. М. Карпіцького. – Рівне : О. Зень, 2021. – 288 с.

ISBN 978-617-601-399-0

Збірник статей «Межі релігійного і природного: різноманітність традицій та інтерпретацій» – це спроба поглянути на те, як релігії у цілому світі формують уявлення та практики, пов'язані з довкіллям. На думку авторів, людина не здатна вирішити екологічні проблеми, не розуміючи складних взаємовідносин між людськими культурами, релігіями та довкіллям. Уже протягом тривалого часу дослідники з різних галузей гуманітарного знання вивчають роль релігії у формуванні людських стосунків з природою, тому збірник є логічним продовженням попередніх напрацювань у цій галузі. Статті піднімають питання релігійної етики, філософії та історії релігій, а також базові питання екології. Автори матеріалів є спеціалістами кожен у своїй галузі знань й продовжують розвивати запропоновані теми.

Збірник виданий за підтримки ГО «Центр дослідження релігії та кроскультурної взаємодії». Праця зацікавить не лише науковців, викладачів, аспірантів та студентів, а й широке коло читачів, що виявляють допитливість як до релігій світу, так і до екологічної тематики.

УДК 2:113

ISBN 978-617-601-399-0

© Автори збірника, 2021

ЗМІСТ

Вступ (*Віталій Щепанський, Юлія Філь*)..... 5

I. МЕТОДОЛОГІЧНА ПЕРСПЕКТИВА

Ірина Фенно. Співвідношення екології та релігії як релігієзнавча проблема 10

Оке Хульткранц. Екологічний підхід до релігії
(*Переклад: Віталій Щепанський*) 24

Девід Абрам. Невидимі: до феноменології духів
(*Переклад: Ольга Свиріпа*) 48

II. РЕЛІГІЯ І ПРИРОДА В ТРАДИЦІЯХ АЗІЇ ТА ОКЕАНІЇ

Юлія Філь. Онтологія індуїстського ставлення до природи та екологічний стан сучасної Індії..... 63

Олександра Бібік. Гори в корейській культурі: сакралізація, персоніфікація, анімізм..... 89

Дмитро Марков. Культ дерев в Непалі: історико-антропологічна замітка..... 110

Віталій Щепанський. Сонце, пальма і кокоси на островах архіпелагу Бісмарка: історія та вчення релігійного «Ордену Сонця» Августа Енгельгардта 138

III. РЕЛІГІЯ І ПРИРОДА В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ

Миколай Карпіцький, Галина Трананпольська. Антиномії християнського ставлення до природи в релігійному досвіді..... 168

IV. ПРИРОДНЕ ТА РЕЛІГІЙНЕ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Валентин Долгочуб. Уявлення про природу і «природне» в середовищі українських неоязичників 212

<i>Павло Тутковський. Культ лісів колись і тепер</i>	234
<i>Юрій Завгородній. Сучасна взаємодія людини із заповідним простором острова Хортиця (на прикладі кількох об'єктів)</i>	246

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Віталій Щепанський. Древа і культура слов'ян. Рецензія на: Агапкіна Т. (2019), Древя в славянской народной традиции: Очерки, Москва</i>	269
<i>Юлія Філь. Хто такий(ка) древо? Рецензія на: Haberman D. L. (2013), People Trees. Oxford University Press</i>	274
<i>Коротко про авторів</i>	284

ВСТУП

Збірник, який Ви тримаєте в руках, – це не просто колективна праця українських релігієзнавців, істориків філософії, філософів та сходознавців. Це збірник, покликаний ввести в науковий обіг України засадничі тексти з екологічної тематики в релігієзнавстві провідних науковців та філософів світу, а також реактуалізувати і озвучити те, що вже було зроблено українськими вченими у цьому напрямку. Це спроба розглянути, як релігії у цілому світі формують уявлення та практики, пов'язані з довкіллям, й навпаки, як довкілля впливає на наявне в тій чи іншій релігії сприйняття природи. Де закінчується одне, й де починається інше? Саме тому питання меж «природного» та «релігійного» для авторів проєкту видалося нетривіальним. Воно показує взаємопроникність двох сфер, їхню взаємозалежність та доповнюваність. Людина не здатна вирішити екологічні проблеми, не розуміючи складних взаємовідносин між людськими культурами, релігіями та довкіллям. Ця колективна праця покликана розкрити широке коло етичних, історичних та філософських питань взаємозв'язку релігії та природи у різних культурах світу – від Європи через Азію аж до Океанії. Збірник є логічним продовженням студій, які розпочалися із середини ХХ ст., коли виник такий напрямок релігієзнавства, як екологія релігії. Статті збірника послідовно розкривають тему, починаючи з методології «еконапрямків» в релігієзнавстві, переходячи до «релігійного» і «природного» у східній та західній традиціях і закінчуючи матеріалом, пов'язаним із живими антропологічними спостереженнями на теренах України. До збірника також увійшли переклади статей двох іноземних авторів – класика напрямку екології релігії шведського дослідника Оке Хульткранца й американського еколога та філософа Девіда Абрама, відомого своїми оригінальними працями, у яких він застосовує феноменологічний підхід до екологічних тем. Павло Тутковський, українських геолог та географ, виступив дослідником-піонером у цій тематиці на наших теренах, тому його стаття, яка була опублікована ще на початку ХХ століття, є доречним доповненням до збірника й

таким чином стане більш доступною українському читачеві. Збірник також містить рецензії на знакові книги про релігійні уявлення, пов'язані з довкіллям, а також медитативне есе, яке спонукає замислитися над тим, чим є природа для кожного особисто, і наскільки сприйняття природи обумовлене релігією.

Перший, методологічний, блок розпочинається зі статті Ірини Фенно «Співвідношення екології та релігії як релігієзнавча проблема (історіографічні нариси)». Текст окреслює історичний контекст методологічної проблеми і демонструє наявні напрацювання у цьому напрямку. Авторка звертається до базової статті Оке Хюльткранца «Екологічний підхід до релігії», де він сформулював свою теорію про вплив природних та екологічних умов на становлення релігійного світогляду тих чи інших народів. Саме ця стаття в перекладі Віталія Щепанського логічно продовжує тему, так само, як есе американського філософа Девіда Абрама «Невидимі: до феноменології духів», що слідує за нею. У ньому автор виступив за переоцінку «анімізму», вбачаючи в ньому складний та унікальний життєздатний світогляд, який вкорінює людське пізнання в чутливому і розумному людському тілі, одночасно підтверджуючи постійний зв'язок нашого тілесного досвіду з надприродною чутливістю інших живих істот. Отже, ці два переклади закріплюють та впроваджують в український науковий дискурс методологію, запропоновану Оке Хюльткранцом щодо екології релігії та нового матеріалізму в повсякденному релігійному світогляді та його співвідношення з живою природою.

Другий блок збірника «Релігія і природа в традиціях Азії та Океанії» представлений кількома сходознавчими дослідженнями. Найперше йдеться про дослідження «екологічного мислення» в індуїзмі у статті Юлії Філь «Онтологія індуїстського ставлення до природи та екологічний стан сучасної Індії». Авторка розмірковує над тим, чому в країні, де панує природолюбна та голічна релігія – індуїзм – існують практики, які забруднюють довкілля, і чи варто пов'язувати уявлення про природу, які існують в релігіях, зі станом навколишнього середовища.

У статті Олександри Бібік «Гори в корейській культурі: сакралізація, персоніфікація, анімізм» через історичний нарратив корейських міфів продемонстровано формування розуміння важливої ролі гір для жителів корейського півострова. Також в розділі йдеться про те, яким чином міфологія формує взаємозв'язок духів гір з повсякденним життям звичайних людей, котрі їм поклоняються і приносять жертви.

Стаття Дмитра Маркова «Культ дерев у Непалі: історико-антропологічна замітка» на базі обширного фактологічного матеріалу показує важливість образу дерева у буддизмі та сикхізмі. Автор розповідає про культ священних дерев у Непалі як в історичному ключі, так і на основі власних антропологічних спосереджень. Особливості шанування дерев в непальському буддизмі магаїни/ваджраяни проаналізовано, враховуючи специфіку непальської буддійської традиції, яка, з одного боку, є питомо південноазійським явищем, а з іншого, – має низку унікальних рис, що відрізняють його від тибетського буддизму та буддизму середньовічної Індії. Особливу увагу приділено традиції шанування дерева *бодгі (pipal)* та *баньяну* в сучасному Непалі. Аналіз засновується на проведеній антропологічній розвідці в непальських містах Лалітпурі, Катманду і Кіртіпурі й на широкому колі джерел. Інше питання, підняте у розвідці, – історія формування сикхської святині в Баладжу, біля Катманду, до комплексу якої входить, окрім храму, також священне для сикхів дерево *pipal*, під яким медитував, згідно з місцевою традицією, перший гуру сикхів Гуру Нанак.

Стаття «Сонце, пальма і кокоси на островах архіпелагу Бісмарка: історія та вчення релігійного "Ордену Сонця" Августа Енгельгардта» розповідає про новий релігійний рух, який зародився на зламі XIX та XX ст. У ній розкривається історія та становлення вчення Августа Енгельгардта, який помістив у собі унікальний дуалізм для свого часу. Він ніс із собою Європу на острови Азії та Океанії, але водночас і втівав від світогляду своїх співвітчизників; мріяв розчинитися у природі, але прагнув збудувати цивілізацію вегетаріанців, що поклонялася б пальмі, кокосам і Сонцю. Для цього він вигадав унікальне релігійне

вчення. У статті проаналізовано ритуальну практику та основні ідеї «Ордену Сонця», заснованого Августом Енгельгардтом.

Третій блок «Релігія і природа в європейській традиції» представлена авторською розвідкою Миколая Карпіцького та Галини Транапольської «Антиномії християнського ставлення до природи в релігійному досвіді», де автори намагаються прослідкувати формування та становлення розуміння природного у християнському вченні Франциська Ассизького, Володимира Соловійова та Михайла Булгакова. Методологія антиномій Імануїла Канта виступає об'єднуючим інструментом, який дозволяє проаналізувати «філософію природи» представників християнської культури різних країн та часів.

Четвертий блок «Природне та релігійне на теренах України» представлений трьома статтями. Перша належить перу Валентина Долгочуба – «Уявлення про природу і «природне» в середовищі українських неоязичників». У ній автор провів ретельне дослідження уявлень про природу як самостійного феномена в релігійній системі координат сучасних українських неоязичників. Стаття підкріплена якісним соціологічним фактажем, який був самостійно зібраний дослідником.

Друга стаття є архівним матеріалом відомого українського геолога, географа і педагога Павла Тутковського, одного з основоположників геології й географії України, а саме його публікацією «Культ лісів колись і тепер», де автор здійснив одну з перших в Україні спроб проаналізувати роль священних гаїв та дерев у житті язичницьких слов'янських племен, а також те, як ці уявлення відгукувалися його сучасникам на наших територіях. Таким чином дослідження представлене Валентином Долгочубом постає як повноправне наступництво наукових розвідок теми, що була запропонована Павлом Тутковським ще на початку ХХ ст.

Третя стаття «Сучасна взаємодія людини із заповідним простором острова Хортиця (на прикладі кількох об'єктів)» Юрія Завгороднього описує польову роботу автора на о. Хортиця. Зокрема цей матеріал є логічним продовженням попередніх досліджень, які розкривають нові квазірелігійні явища,

зафіксовані дослідником під час своїх експедицій. У цій статті автор намагається порозмірковувати над формуванням релігійного простору та виникненням нових сакральних об'єктів.

П'ятий, останній блок представлений рецензіями на дві книги: Агапкіна Т. (2019), *Деревья в славянской народной традиции: Очерки*, Москва. (Віталій Щепанський) та Haberman D. L. (2013), *People Trees*. Oxford University Press. (Юлія Філь). Ці праці є знаковими як у методологічному, так і в змістовому сенсі для сучасних досліджень екології релігії на індійському та слов'янському матеріалі.

Збірник виданий за підтримки ГО «Центр дослідження релігії та кроскультурної взаємодії». Окрема подяка Томашу Яскольські з Віртуального музею антропоцену (*Wirtualne Muzeum Antropocenu, Warszawa*) за сприяння та натхнення у формуванні збірника.

*Віталій Щепанський,
Юлія Філь*

**СОНЦЕ, ПАЛЬМА І КОКОСИ
НА ОСТРОВАХ АРХІПЕЛАГУ БІСМАРКА:
ІСТОРІЯ ТА ВЧЕННЯ РЕЛІГІЙНОГО
«ОРДЕНУ СОНЦЯ» АВГУСТА ЕНГЕЛЬГАРДТА¹**

*Кокосовий горіх – це філософський камінь
Август Енгельгардт*

Німецький соціолог Макс Вебер (1864-1920) у своїй праці «Протестантська етика і дух капіталізму»² (1905 р.) використав поетичний вислів Фрідріха Шиллера (1759-1805) «розчаклування природи» у якості наукового терміну. На думку Макса Вебера, раціональна наука, яка розбирала живу природу як механізм на дрібні деталі й пояснювала основні принципи їхньої роботи, стала надзвичайно потужним рушієм людського прогресу та розвитку цивілізації. Впродовж ХХ ст. антропологи і філософи задумувалися про наслідки цього розчаклування. Найбільше їх турбував той факт, що наука не змогла подолати віру в духів природи і різні містично-магічні практики, що були пов'язані з природним ландшафтом. Деякі філософи підійшли до цього питання досить радикально і заявили, що «Нового часу не було»³, ба більше, фактично у кожній країні, що співвідноситься із західноєвропейською культурою, відбувається своєрідне повернення до анімістичних релігійних культів, які втілюються в різній формі неоязичництва. Досить багато вчених задавалися питанням, як можна розуміти зв'язок між духовними сутностями архаїчних народів з повсякденним життям сучасної людини, що не втратила цей зв'язок з природою. Вони дійшли до дивовижних висновків, які продемонстрували не лише культурологічну

¹Попередньо фрагменти статті були опубліковані на сайті літературного клубу «Пломінь», URL: <https://plomin.club/coconut-and-naked-emperor/>

²Вебер М. (2018), *Протестантська етика і дух капіталізму*, Київ.

³Латур Б. (2006), *Нового времени не было. Эссе по симметричной антропологии*, Санкт-Петербург.

важливість проробленої ними роботи, але також і екологічне, політичне і філософське значення¹. У цьому контексті надзвичайно цікаво буде поглянути на біографію сучасника Макса Вебера, а саме Августа Енгельгардта (1875-1919) – німецького мрійника, нудиста і вегетаріанця. Власне він вирішив зробити все навпаки – піти проти прогресу, продовжувати зачакловувати природу і надавати нових сакральних значень для екзотичних явищ, які залишалися малозрозумілими для західної людини на зламі XIX-XX століть.

Біографія і основні віхи життя Августа Енгельгардта

Про Августа Енгельгардта написано досить багато заміток у фахових журналах і менш серйозних виданнях в Інтернеті. Його унікальне життя і творчість стали об'єктом наукових монографій, які також пов'язані з історією німецького колоніального минулого. Основним джерелом для нашого дослідження біографії Августа Енгельгардта стала монографія Свена Мьонтера «Слідуючи за мрією про Південні моря» (2008 р.)². Також показовим видається той факт, що швейцарський письменник Крістіан Крахт написав чудовий біографічний роман про пригоди Августа Енгельгардта під назвою «Імперіум» (2012 р.), а у 2018 р. вийшов переклад цієї книги українською мовою. Тому, на нашу думку, тут можна обмежитися лише основними віхами життя цієї людини³.

¹ Див. праці: Дескола Ф. (2012), *По ту сторону природи и культуры*, Москва; Кон Э. (2018), *Как мыслят леса: к антропологии по ту сторону человека*, Москва; Вивейруш ди Кастру Э. (2017), *Каннибальские метафизики. Рубежи постструктурной антропологии*, Москва. Латур Б. (2018), *Политики природы. Как привить наукам демократию*, Москва.

² Mönster S. (2008), *Following a South Seas Dream: August Engelhardt and the Sonnenorden*, The University of Auckland. Також інформативним є дослідженням «*The German South Pacific 1884–1914 – A Manual*», (2001), edit by Hermann Hiery, Schöningh. У цій колективній монографії можна знайти окремий розділ присвячений життю та діяльності Августа Енгельгардта.

³ Крахт К. (2018), *Імперіум*, Чернівці.

Август Енгельгардт народився 27 листопада 1875 р. в м. Нюрнберг, у сім'ї власника заводу, де виробляли лак і фарби. Вивчав фізику та хімію, а після завершення місцевого університету працював помічником аптекаря. Саме в цей період він починає активно досліджувати альтернативні методи харчування. Найбільше враження на нього справила книга Густава Шлікейсена «Фрукти і хліб: наукова дієта» (1877 р.) та ідеї руху *Lebensreform* (рух за здоровий спосіб життя). Прихильники якого наполягали на важливості повернення людини до природи, щоб подолати урбанізацію та шкідливі міські звички. Це призвело до розвитку натуралізму та нудизму серед його послідовників, а також набули популярності нові для тогочасної Європи методи харчування, такі як вегетаріанство або фрукторіанство. Першими, у сучасному розумінні, термін «вегетаріанець» почали використовувати з 1842 р. засновники «Британської вегетаріанської спілки». За основу було взяте латинське слово «*vegetus*», що означає «міцний, здоровий, свіжий, бадьорий». За іншою версією, – від латинського «*vegetalis*», тобто «рослинний». Однак у Оксфордському словнику зазначається, що це слово вживалося і раніше, але не так широко¹.

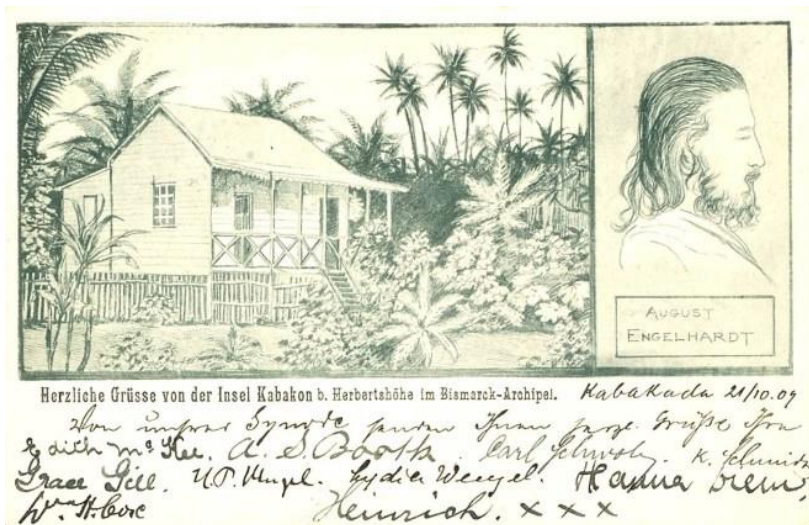
Від того часу Август Енгельгардт перестав харчуватися м'ясом і всіляко намагався пропагувати ідеї руху *Lebensreform*. Ймовірно, саме у цей період він дізнався про цінність пальмового дерева і його плодів. Восени 1899 р. він вступає до асоціації «Фонтан молодості», засновники якої були брати Адольф і Рудольф Джасті. Вони також займалися пропагандою нудизму та вегетаріанства. У межах діяльності організації Август Енгельгардт проводить лекції в Лейпцигу і Нюрнберзі. Однак його промови не були популярними серед слухачів. Пізніше асоціацію закрили через аморальну поведінку і деякі бюрократичні правопорушення, а Август Енгельгардт змушений був відбувати військову службу в 14-тому піхотному полку².

¹*The Oxford Dictionary of English Etymology*, (1996), Oxford, p. 972

²Mönter S. (2008), *Following a South Seas Dream: August Engelhardt and the Sonnenorden*, Auckland, p. 39

Після невдалого першого досвіду популяризації ідей руху *Lebensreform* Август Енгельгардт вирішив поширювати їх серед європейців, не будучи в Європі. Він надумав стати пальмовим плантатором на островах у тихоокеанській німецькій колонії Новій Померанії. Після того, коли Адольфа Джаста засудили за діяльність організації «Фонтан молодості», Август Енгельгардт назавжди полишив Європейський континент. У липні 1902 р. він вирушив до острова в Індійському океані, а саме до о. Шри-Ланка, де вперше познайомився з пальмовими плантаціями та священними легендами сингальців про це дерево. На жаль, цей острів був Британською колонією, тому він не зміг затриматися там надовго. 15 вересня 1902 р. Август Енгельгардт відправився далі у південну частину Тихого океану, а саме в німецьку колонію Папуа Нової Гвінеї під назвою Нова Померанія. 2 жовтня 1902 р. за свої 41 тисячу марок і деякі кредитні кошти купує у місцевої королеви Емми Кольбе землю, де знаходилася кокосова і бананова плантація розміром у 75 гектарів, на кораловому острові Кабакон (Капа Кон). На ньому також проживало приблизно 40 місцевих жителів, яких він отримав бонусом після придбання землі. Лише за 28 морських миль знаходився острів Гербертшохе (Кокопо) з колоніальною адміністрацією¹.

¹Ibid, p. 44

*Листівка датована 21. 10. 1909 р. із зображенням
Августа Енгельгардта і його місця проживання
на острові Кабакон, Архіпелаг Бісмарка*

Після остаточного переїзду на острів перше, що робить Август Енгельгардт, – це будує для себе будинок, який складався з трьох кімнат. Одну кімнату він відвів під бібліотеку, де нарахувалося близько тисячі книг на різну тематику. Більшість з них були присвячені проблемам тропічної ботаніки, культивуванню пальмових плантацій, тогочасній фізиці, хімії, географії та загальному природознавству. В іншій кімнаті жив він сам, а третя була приймальною для гостей. Після цього прийшли робочі будні коксового плантатора на віддаленому острові тихоокеанської німецької колонії. У нього на той час було лише два види діяльності. По-перше, Август Енгельгардт намагався окреслити у текстовій формі свій релігійно-філософський світогляд. По-друге, йому потрібно було налагодити економічну складову життя свого острову. Про це свідчать досить докладні дані щодо продажів коксових горіхів та супроводжуючу продукції з цього

плоду, які були наведені у книзі «Безтурботне майбутнє»¹. Ймовірно саме у цей період йому приходиться ідея створити релігійний орден сонцепоклонників – «Sonnenorden – Aequatoriale Siedlungsgemeinschaft» («Орден сонця – екваторіальна община», далі – «Орден Сонця»). Також весь цей період часу він був активним дописувачем у різні любительські натуралістичні та вегетаріанські німецькомовні журнали, що на той час виходили в Європі².

Через рік Август Енгельгардт вирішує дати заклик до своїх майбутніх послідовників. Завдяки своїм збереженням і спадку, який отримав від померлих батьків, він оплачує квитки для деяких неофітів. Вже 1903 р. перші гості прибули на його острів. Серед них був Август фон Бетменн-Алшлебен (1864-1906), родом із Гельгоlanda³. Це співавтор книги «Безтурботне майбутнє»⁴, яку вони видавали в Німеччині ще до приїзду останнього на острів Кабакон. Тоді були найкращі часи для «Ордену Сонця», оскільки число його послідовників нараховувало більше 30 осіб. Нам відомо деякі імена, серед них був Генріх Конрад, але той швидко зрозумів, що йому там не місце і втік з острова назад до Німеччини. Він написав декілька негативних заміток у вегетаріанських журналах про свій не дуже вдалий досвід життя на острові в молодій релігійній комуні⁵. Трохи пізніше, а саме 1905 р. на острів прибув Вільгельм Гейне, але через два місяці він помер. На жаль, така доля чекала майже всіх перших послідовників вчення «Ордену Сонця».

Завдяки ентузіазму свого товариша та співавтора книги, Август Енгельгардт починає знову активно пропагувати свої ідеї на сторінках німецькомовних журналів. Август фон Бетменн

¹Енгельгарт. А., фон Бетман А. (2018), *Безтурботне майбутнє*, Київ, с. 175-178; 250-251

²Mönter S. (2008), *Following a South Seas Dream: August Engelhardt and the Sonnenorden*, Auckland, p. 49-50

³Ibid, p. 60

⁴Перше видання книги «Безтурботне майбутнє» вийшло у м. Ремшайд 1898 р.

⁵Mönter S. (2008), *Following a South Seas Dream: August Engelhardt and the Sonnenorden*, Auckland, p. 62-63

також долучається до цього процесу. Ймовірно, що саме завдяки досить енергійній природі цього чоловіка, книга «Безтурботне майбутнє» перевидавалась аж п'ять разів, де вони намагалися викласти свої погляди. Однак новий адепт «Ордену Сонця» пізніше зрозумів, що такий спосіб життя не для нього. На острові він зустрів жінку на ім'я Анна Шваб. Вони одружилися зі згоди колоніальної адміністрації¹ і вирішили покинути острів. Однак Август фон Бетменн загинув до відбуття корабля в Європу 1906 р. Його молода дружина, на той момент вже вдова, все ж вирушила додому і стала активним критиком вчення Августа Енгельгардта.

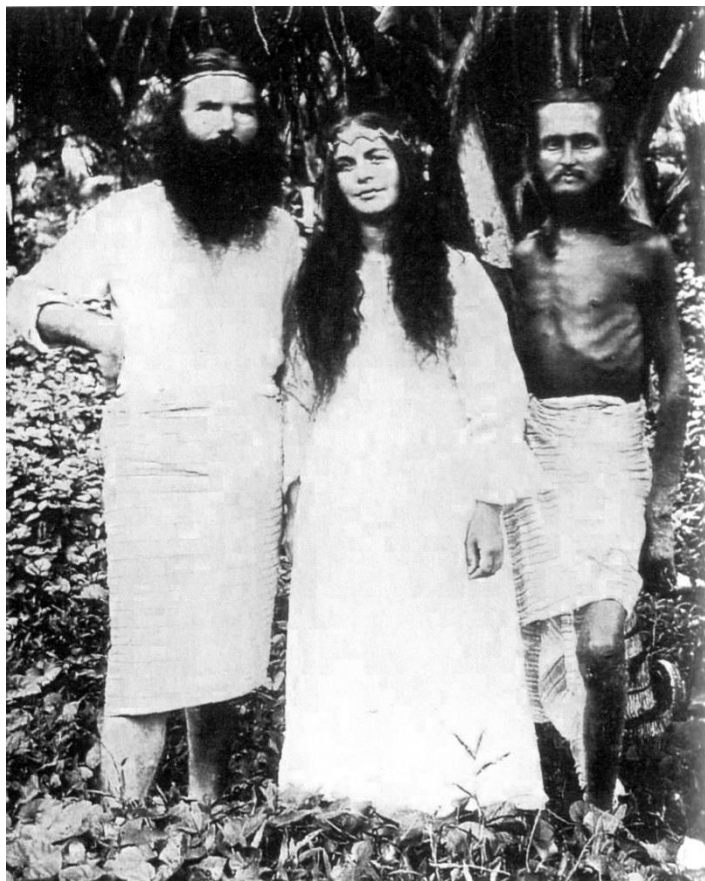
Не зважаючи на те, що після цих подій майже всі члени «Ордену Сонця» вирішили покинути острів або померли від тропічних захворювань, Август Енгельгардт не полишає ідеї про розширення свого «Ордену Сонця». Він писав листи в Німеччину, що адресовані різним людям. Серед них були Генріх Ойксен – 24-річний студент-вегетаріанець Баварського університету, і Макс Лютцов – відомий диригент, скрипач і піаніст². Саме у той період Август Енгельгардт оголошує свою мрію, а саме – збудувати особливу імперію навколо екватору, де всі будуть фрукторіанцями і поклонятимуться Сонцю. Нові послідовники, натхненні такими ідеями, прибули на острів і приєдналися до «Ордену Сонця». Вже колишній музикант у своїх листах до друзів описував рай на острові Кабакон. Найбільше йому подобалося умиротворене і сповільнене життя, яке надихає на творчість. Також він розповідав про свій досвід спілкування з ангелами. Ці нотатки публікували у всіх журналах Німеччини, що друкували статті про вегетаріанство і натуралізм³. Власне після цих публікацій Макса Лютцова на острів прибуло близько 30-ти нових адептів з Німеччини. Однак вони досить швидко захворіли і померли від тропічних хвороб. Дехто з них відходив дуже дивною смертю. Наприклад, студент Генріх Ойксен помер при незрозумілих обставинах. Макс Лютцов також захворів після

¹ Ibid. p. 55

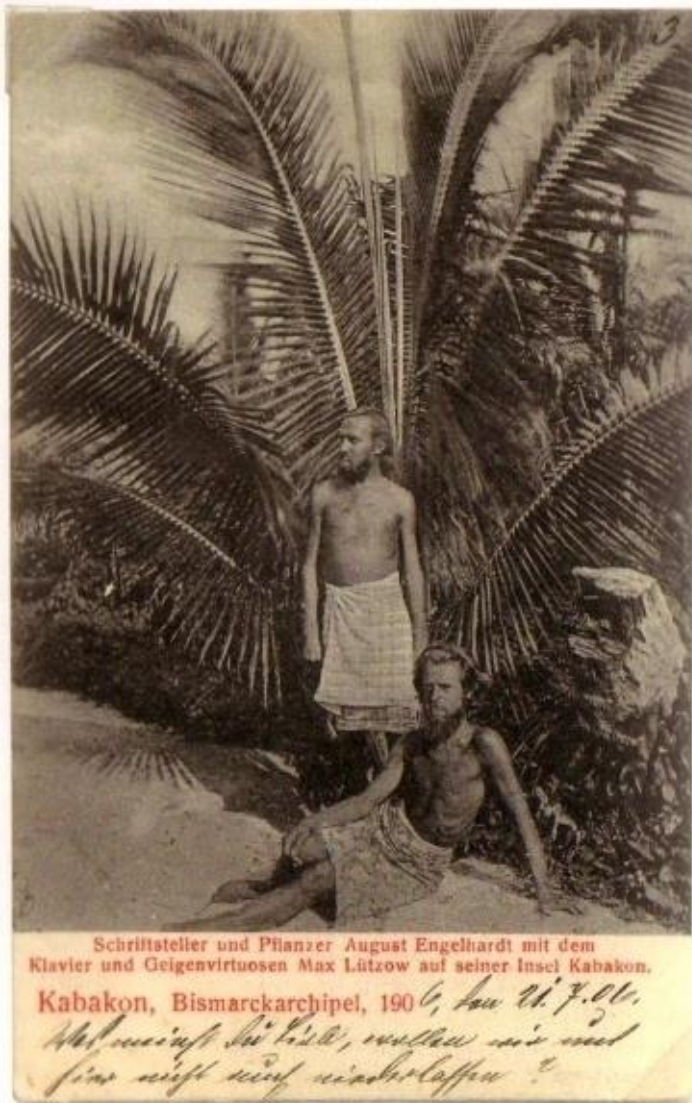
² Ibid, p. 57

³ Ibid, p. 59

того, як потрапив у шторм, коли курсував між островами Кабакон і Гербертшохе. Він вирішив відправитися назад до лікарні, що була в місті, однак його знову застав шторм, у якому він загинув. Після цього випадку більшість жителів острова вирішує покинути «кокосовий рай». Відтоді найкращі роки «Ордену Сонця» минають.

*На фото зліва направо: Август фон Бетменн,
Анна Шваб, Август Енгельгардт, 1905 р.*

Письменник і плантатор Август Енгельгардт (зліва) разом із піаністом і віртуозом скрипки Максом Лютцовим (справа) на їхньому острові Кабакон, Архіпелаг Бісмарка, 1906 р.

Ще в період 1903-1904 рр. на островах через засуху був поганий врожай фруктів і кокосів. Хвороба Августа Енгельгардта продовжувала розвиватися: втрата ваги, тіло покритося язвами, постійні судоми кінцівок. На його правій нозі виникла язва (тропічна фрамбезія). Залишився звіт лікаря Вендланда з Гербертшохе про огляд пацієнта. На той момент він важив 39 кг при рості 1,66 см, і був у вкрай важкому стані. Після інтенсивної терапій він втікає з лікарні назад на свій острів¹. Там Август Енгельгардт продовжує вести звичне для нього життя. Такий дивак приваблював багатьох туристів з Європи, Австралії та США. Саме в той час виходить замітка в газеті «New York Times» (5 жовтня 1905 р.) – «Падіння Едему без жінок – дивна історія з південних морів»², після якої круїзним лайнерам довелося змінити свої маршрути. Завдяки цим туристам до нас дійшли деякі фотографії Августа Енгельгардта та інших членів «Ордену Сонця» на острові Кабакон. Приблизно 1907/8 р. він робить спробу зареєструвати «Орден Сонця» як релігійну організацію, однак німецька влада відмовила йому³. Пізніше на острів прибув Ернст Швайцер зі Швейцарії, але через місяць помер. Саме у цей рік Август Енгельгардт починає відчувати фінансові складнощі. Це змушує його 1909 р. передати управління плантацією одному з членів «Ордену Сонця», який мав економічну освіту, а саме Вільгельму Братке. Він продовжував писати замітки в газети і журнали, описував «кокосовий рай на Землі». Колоніальна адміністрація вирішила себе застрахувати, оскільки вже отримала гіркий досвід. Було введено обов'язковий внесок у 1400 марок для всіх, хто бажав відправитися на острів Кабакон. Це було подано під виглядом депозиту і страховки у випадку, якщо

¹Ibid, p. 64-65

²*Failure of a Womanless Eden in the Pacific – A Strange Story from the South Seas*, October 15, 1905, Section P, p. 2. Український переклад статті див. у Август Енгельгарт, Август фон Бетман, *Безтурботне майбутнє*, (2018), Київ, С. 264-281

³Mönter S. (2008), *Following a South Seas Dream: August Engelhardt and the Sonnenorden*, The University of Auckland, p. 69

людина потрапить в місцеву лікарню і не зможе оплатити своє лікування або похорон¹.

Саме цього року Август Енгельгардт озвучив свою мрію на весь світ. Він написав у один із німецьких журналів, що хоче створити «Міжнародну тропічну колоніальну імперію вегетаріанців»². Тільки цей заклик було оцінено як марення хворої людини. У тому самому 1909 р. він ліквідує «Орден Сонця» і переселяється з острова Кабакон до Гербертшохе, ближче до цивілізації. На деякий час Вільгельму Брадтке вдалося покращити прибуток з продажу кокосової плантації, але 1913 р. Август Енгельгардт вирішив видавати журнал в Австралії, де прогорів і витратив усі зароблені гроші³. Його хвороба прогресувала, постійні судоми, відкриті язви й втрата ваги давали про себе знати все частіше. У цей період одна новозеландська газета писала, що Август Енгельгардт через постійні хвороби і фінансову нестабільність залишився на острові сам⁴. Тоді він починає цікавитися у місцевого корінного населення будь-якою інформацією про цілющі трави і фрукти, що росли на острові. У доленосний для світу 1914 р. Август Енгельгардт отримав лист із запрошенням в США від Бенедикта Ласта, одного з розчарованих послідовників Адольфа Джаста. Він дізнався про свого тропічну утопію німецького друга зі сторінок газет. Однак Перша Світова Війна руйнує їх плани. Тут варто додати, що Адольф Джаст був першим, хто переклав книгу «Безтурботне майбутнє» англійською мовою (1913 р.).

11 вересня 1914 р. Папуа Нова Гвінея була окупована Австралією. Август Енгельгардт потрапив у полон та був інтернований у табір військовополонених у м. Рабаул. Однак через 3 тижні він зумів втекти звідти та повернутися на острові Кабакон. На той момент його плантацією керував німець Вільгельм Міроу, який пізніше подарував її своїй австралійській дружині, щоб позбутися тиску австралійської окупаційної влади.

¹Ibid, p. 71

²Ibid.

³Ibid, p. 79

⁴Ibid, p. 82

Пізніше, а саме у 1915 р., до Августа Енгельгардта приїхав Гордон Томас, журналіст із газети «Rabul Times». Він писав, що той веде життя дикуну, вивчає рослини і майже нічим не цікавиться, окрім поклоніння Сонцю та кокосам. Через посередництво журналіста Август Енгельгардт відправляє зразки рослин у ботанічні сади Брісбену та Сіднею для досліджень¹.

У такому темпі проходили останні роки життя Августа Енгельгардта. Доки він не помер на острові Кабакон. Його тіло було знайдено 6 травня 1919 р. і поховане на кладовищі Інабіу, що на острові Міоко. Сьогодні там немає нічого, що могло б нагадувати про поховання. Ймовірно, все знищила Друга Світова Війна, час та особливості місцевого клімату. Через рік в лікарні на острові Гербертшохе помирає останній послідовник «Ордену Сонця» – Вільгельм Брадтке, котрий похований на німецькому кладовищі цього острова. Вся колишня власність Августа Енгельгардта і острів відійшли Австралії, оскільки тоді (1920 р.) діяв закон про експропріацію німецької власності після війни².

Коли у 1975 р. Папуа-Нова Гвінея проголосила незалежність, колишня плантація Августа Енгельгардта на острові Кабакон була викуплена в австралійської фірми колонією нудистів. У 2009 р. там нараховувалося близько 400 людей, що проживали на сусідньому острові Керавара³. Сам острів Кабакон залишається безлюдним – на ньому знаходиться лише невеличке бунгало, де можна провести відпустку. Зокрема, після виходу роману Крістіана Крахта «Імперіум» бажаючих відвідати цю місцевість побільшало.

Тому, на нашу думку, у цьому контексті варто дещо докладніше розглянути книгу «Безтурботне майбутнє», щоб виділити головні ідеї релігійно-філософського вчення «Ордену Сонця».

¹Ibid, p. 85-90

²Ibid, p. 94-96

³Horste C. (2009), *Der Ritter der Kokosnuss kommt aus Nürnberg* In: *Nürnberger Nachrichten*, 24, URL: <https://www.nordbayern.de/2.242/2.229/der-ritter-der-kokosnuss-kommt-aus-nurnberg-1.616427>

Релігійне вчення «Ордену Сонця»

Для того, щоб створити нове релігійне вчення у XIX столітті не потрібно було вигадувати щось абсолютно нове. Достатньо було взяти давні індійські міфи, християнську етику та деякі наукові відкриття. Саме тому автори книги «Безтурботне майбутнє» не придумали чогось особливого, а скористалися подібною формулою. У свій синкретизм вони заклали ідеї християнства, буддизму і декілька тогочасних наукових відкриттів. На нашу думку, варто відзначити і віддати належне авторам, які слідкували за тогочасними науковими новинками, що були пов'язані з відкриттям у сфері біології, особливо ботаніки, і географії, зокрема тропічних регіонів. У своїй книзі вони цитують шведського натураліста Карла Ліннея (1707-1778), німецьких вчених, ботаніка і зоолога Бертольда Земана (1825-1871), географа Георга Вегенера (1863-1939), натураліста і мандрівника Александра фон Гумбольдта (1769-1859), хіміка Юліуса Гензеля (1833-1903), бріолога¹ Карла Мюллера фон Галле (1818-1899), російського метеоролога Володимира Кеппена (1846-1940) та інших, менш відомих вчених.

Варто зазначити, що їхня публікація наповнена романтичними ідеями, також вона містить декілька віршів Августа Енгельгардта. Один з віршів – «Вітання пальми» – підписаний ім'ям А. Грюн. Швидше за все, йдеться про Антона-Александера Ауершперга (1806-1876), що писав під псевдонімом *Anastasius Grün*. Він був графом, поетом і політичним діячем, який мав відношення до управління колоніями Німецької імперії. Ймовірно, цей вірш і декілька інших, які написав особисто Август Енгельгардт, використовувалися як гімни під час імпровізованих релігійних ритуалів, наслідуючи таким чином протестантський підхід до практики богослужіння. Також, тут варто додати, що автори «Безтурботного майбутнього» пройнялися ідеями, які були пов'язані з відродження архаїчних уявлень серед

¹Бріологія – наука, що вивчає мохоподібні (антоцеротофіти, мохи (бріофіти) та печіночники (маршанціофіти)), їхню анатомію, морфологію, фізіологію, систематику, цитологію, географічне поширення, філогенію та екологію.

германських народів. Зокрема, про це говорить згадка книги німецького теолога Генріха Беттгера (1801-1891) «Культ Сонця в індоєвропейців, а зокрема в тевтонів»¹.

Також тут варто зазначити, що з самою Біблією автори були знайомі досить поверхово. Про це може свідчити певна плутанина, пов'язана з неточним авторством цитати з Біблії, яка була приписана Ісусу Христу, а насправді належить апостолу Петру²: «Покладіть на Нього всю вашу журбу³, бо Він опікується вами!» (1 Петра 5:7). Подібним моментів у книзі «Безтурботне майбутнє» досить багато. Однак, на нашу думку, для авторів книги головне завдання полягало в тому, щоб вдало поєднати релігійні та наукові аргументи, щоб охопити якомога ширшу аудиторію, і переконати своїх читачів у власній правоті. Тому їх текст переповнений закликами та відкритою агітацією, щоб залучити до свого «Ордену Сонця» якомога більше неофітів.

Книга «Безтурботне майбутнє» розповідає про декілька різновидів турбот. Першим видом таких турбот стає «Турбота про харчування»⁴. «Чим складніше дістати їжу, тим більше турбот»⁵, – так, автори відзначають, що людство опинилося у досить складній ситуації, яка пов'язана з видобуванням їжі. Сільськогосподарська діяльність й експлуатація землі призводить до збільшення проблем у житті людини. Тому необхідно позбуватися цих турбот і вирушати у країни, що розташовані ближче до екваторіального поясу, де не потрібно приділяти так багато часу і турбот здобуттю їжі. «Як ми бачимо, турботи ґрунтуються на труднощах, викликаних необхідністю задоволення потреб. Складність задоволення містить передумовою дефіцит певного виду. Турботи про харчування спричинює нестача грошей чи робочої сили, або транспортних

¹Енгельгарт А., фон Бетман А. (2018), *Безтурботне майбутнє*, Київ, с. 170

²*Ibid.* с. 17

³У німецькому варіанті слово розуміється як «турбота». У перекладі Івана Огієнка – це «журба».

⁴Там само, с. 18-19

⁵Там само.

засобів»¹. Тут можна прослідкувати вплив аскетичних релігійних практик на вчення Августа фон Бетменна і Августа Енгельгардта, зокрема, на нашу думку, ця ідея перегукується з Другою Благородною Істиною, а саме – людські бажання породжують страждання. Власне їхня відповідь на це питання наступна: «Позбутися всіх турбот означає встановити внутрішній зв'язок з першоджерелом всіх благ, з тим, хто посилає все необхідне, з'єднатися з Богом або, як стверджує наша дитяча мудрість: ми мусимо повернутися до першоджерела всього живого, всіх земних і небесних сил – до сонця, ми маємо стати сонячними дітьми»².

Сонце виступає як основне джерело для позбавлення турбот про їжу у вченні цього релігійного ордену: «Сонце забезпечує його їжею, пригощає його і йому готує»³. «Автори дотримуються суворої позиції щодо харчування – кокофагства, тобто харчуються виключно кокосами, які дарує їм Мати-Сонце у вологих спекотних тропіках, така їжа багата на поживні речовини, не «вбита» варінням, тушкуванням чи смаженням»⁴. Щодо харчування і приготування та споживання їжі, вирішенням можуть бути методи споживання їжі, що відомі нам як вегетаріанство і веганство, або навіть більш радикальний, який пропагували Август фон Бетменн і Август Енгельгардт – кокофагство. Тут можна загадати ідею французького антрополога Клода Леві-Строса, а саме про форми походження культури, яку можна простежити через «технологію приготування їжі»⁵. Результатом цих перетворень стала поява таких способів обробки продуктів як варіння та смаження, що, на думку антрополога, відносяться до значних досягнень людства. Смаження є більш простою технологією, бо передбачає безпосередній контакт продукту з вогнем. Для варіння вже необхідна якась ємність, наприклад, глиняний горщик або

¹Там само

²Там само

³Там само, с. 20

⁴Там само, с. 25

⁵Детальніше див: Леви-Стросс К. (1999), *Мифологика: в 4 т.*, Москва, Санкт-Петербург, Т. 1: *Сырое и приготовленное*, 406 с.

казанок. Відповідно процес споживання сирих продуктів, на думку Клода Леві-Строса, перша стадія розвитку культури. Власне з цього моменту їжа, зокрема для Авґуста Енгельгардта, набуває символічного значення, адже: «Сонце забезпечує його їжею, пригощає його і йому готує». На підтвердження ідеї французького антрополога можна навести наступну цитату: «Це зухвальство, коли людина хоче покращити своїм втручанням чудові фрукти. Мистецтво куховарки – жалюгідне і незавершене в порівнянні з результатами благодатного сонця, цього зразкового кухара. Приготування їжі людьми примножує роботу могильника. Що Бог не створив нам принадним та їстівним ні на смак, ні на запах, те робить людина ласою принадною стравою за допомогою приготування, перемішання, приправ і оздоблення»¹. У цьому контексті головним джерелом для харчування постає кокосова пальма, яка плодоносить горіхами. Людина, яка харчується виключно ними – кокофаг. Лише вона здатна отримати безсмертя. Автори книги вдаються до застосування аналогій, де демонструють, що кокосовий горіх схожий на людську голову, відповідно до цього харчування цим плодом принесе найбільшу користь для людини. «Їхні [кокосової пальми] плоди є рослинними людськими головами. Саме вони є справжньою їжею для людини»². У цьому сенсі Авґуст Енгельгардт намагається перезавантажити розуміння культури, щоб повернутися до першої стадії, якщо слідувати розумінню ідеї Клода Леві-Строса.

Відповідно, щоб подолати першу турботу, на думку Авґуста фон Бетмена і Авґуста Енгельгардта, єдино вірним методом харчування повинно бути веганство і сиродіння, найкращий варіант – кокофагство. Таким чином турбота про харчування зникає, коли змінюється підхід людини до цієї проблеми.

Наступна турбота, якою перейнялися автори «Безтурботного майбутнього», – проблема одягу. Вони

¹Енгельгарт А., фон Бетман А. (2018), *Безтурботне майбутнє*, Київ, с. 26

²Там само, с. 28

задаються питанням, навіщо людині потрібний одяг. Основні аргументи вибудовані навколо кліматичних та соціальних причин: «По-перше: для захисту від вітру і впливу погоди, від дощу та холоду. По-друге: для прикриття наготи та усунення відчуття сорому. По-третє: для чванства та хизування, для задоволення прагнення себе показати. По-четверте: для виразу стану та професії: уніформа – військова та цивільна, спецодяг для шахтарів, чернеча ряса, форма рядового солдата і сержанта в порівнянні з формою старшого офіцера, з формою чиновників нижчих та вищих цивільних чинів тощо»¹. Август фон Бетменн і Август Енгельгардт вбачають подолання турботи у тому, щоб уподібнитися корінним жителям островів Самоа або Шри-Ланки, Амазонії або Південної Африки. Для цього жителям Північних широт потрібно переселитися у країни, що розташовані у межах екватору. «Що стосується захисту від холоду, то Бог створив свій сонячний сад, тропіки, досить великим, щоб вмістити всіх людей і це дуже нерозумно та неекономно з нашого боку, що ми розглядаємо країни з холодним кліматом як нашу вітчизну лише тому, що наш батько, наша бабуся, наші пращури були настільки безрозсудними і проводили ціле життя в країнах з малою кількістю сонячного світла та тепла»². Автор наводять безліч прикладів з науково-популярних публікацій того часу, які на їхню думку, повинні переконати читачів у тому, що «нова людина-кокофаг» здатна подолати прив'язаності до своїх старих звичок, власне носіння одягу, щоб розпочати нове життя, котре приведе її до фізичного безсмертя. Необхідно лише переселитися поближче до екватору, де клімат значно кращий, ніж у холодних країнах Європи. Фактично у своїх роздумах автори книги доходять до наступного висновку: «Здорова людина зовсім не потребує одягу, одяг є продукт хворого розуму, який у своєму засліпленні, в своєму божевіллі сплутав теплий клімат з холодним, в якому поряд з людяністю, зі світлом, зростають тваринні інстинкти, темрява, і який мусить на всі речі прикріплювати етикетки і

¹Там само, с. 66-67

²Там само.

давати їм назви, щоб знати, з чим саме він власне має справу»¹. Загалом у цьому контексті Август Енгельгардт не відступає від ідей організації «Фонтан молодості».

Третя і остання турбота стосується проблеми житла. Рухаючись за логікою авторів у вирішенні перших двох турбот, щоб позбутися проблем, які викликає відсутність житла потрібно жити там, де воно непотрібне або виконує досить мінімальні практичні функції. Август фон Бетменн і Август Енгельгардт знову наголошують на тому, що така місцевість вже існує на землях, які розташовані на екваторіальному поясі. «Позбутися турбот про житло значить жити в прихильному кліматі, в якому людина не потребує захисту від стихійних явищ, в такій зоні рослинності, яка щедро та безперервно забезпечує матеріалом для будівництва найпростіших помешкань, тобто в тропічних пралісах, точніше кажучи в пальмовому лісі»². Коли людина віддаляється від екватора у неї виникає більше потреб у наявності житла, як захисту від природніх негод. Для того, щоб цього позбутися необхідно лише не віддалятися від екватору. Показовим є розуміння авторами простору і сакралізації ландшафту – кокосового лісу або плантації. Наприклад, вони пишуть: «Ліс – годувальник. Пальмовий ліс, що плодоносить кокосами, – пальмове святилище для людини та її природне помешкання. Житло, яке не можна собі уявити більш божественним. Разом з величністю наших кам'яних соборів воно поєднує благородну красу грецьких храмів, з невимушеністю та жвавистію північного хвойного і листяного лісу поєднується користь та родючість нив прохолодніших кліматичних поясів. Все це збільшується завдяки невичерпній енергії Сонця, яке підтримує життя та забезпечує врожай. Пальмове місто, збудоване Сонцем, благородний кокосовий ліс, це є місто безтурботного майбутнього»³.

Фактично у своїй книзі Август фон Бетменн і Август Енгельгардт проголошують ідею певної утопії для людини, яка

¹Там само, с. 72

²Там само, с. 86

³Там само, с. 93

повинна сформувати своєрідне «безтурботне майбутнє» для нової «безтурботної людини-кокофага». Зокрема, у книзі формується утопічна ідея у наступних тезах Августа Енгельгардта, що острів Кабакон: «Це перша колонія Ордену Сонця, який я створив, спільноти з центром поселення на екваторі, що має на меті. Надати своїм членам найкращі умови життя, виростити з них видатних, благородних, хороших, здорових людей – повноцінних людей»¹. Варто зазначити, що подібні ідеї були досить популярні серед романтиків, як в ХІХ, так і в ХХ столітті. У загальному концепція, що була викладена у «Безтурботному майбутньому» відтворював стандартне бачення утопії громадського життя на природі, яка була подана у книзі «Уолден, або життя в лісі» (1854) – Генрі Девіда Торо (1817-1862). Основна політична ідея Августа Енгельгардта несе у собі імперіалістичний дух космополітизму, що відображається у його наступній тезі: «Не та країна наша батьківщина, в яку переїхали наші предки з політичних, економічних, релігійних чи інших причин, а та країна, що надає нам найкращі можливості для духовного та фізичного розвитку, яка забезпечує нас в повній мірі з року в рік найкориснішими продуктами харчування. Ми повинні замінити вузьку точку зору національної політики широкою точкою зору вселенської чи політики Сонячного Ордену, що охоплює в собі весь світ»². Зрозуміло, що такої утопії не вдалося уникнути головної хвороби, яка завжди переслідує будь-яке об'єднання, що керується законами, легітимність яких визнається лише однією людиною, – тоталітаризму. Сама історія життя Августа Енгельгардта, яка демонструє, що по суті він у своїй уяві та на практиці творив таку ж імперію, як і Отто фон Бісмарк (1815-1898)³, просто на інший лад, мріючи про те, як його

¹Там само, с. 143

²Там само, с. 68

³Німецька колоніальна імперія – держава, яка складалася з метрополії (Німецька імперія) та територій, що перебували в колоніальній залежності від неї. У різні історичні періоди колоніями Німеччини були території в Африці, Азії, Південній Америці та Океанії. Німеччина почала активну політику колонізації лише наприкінці ХІХ ст. Німецька колоніальна імперія була утворена 1880-1890-х рр. та

ідеї поширяться по всьому світу, а все нові та нові території будуть зайняті Сонячним Орденом. Тому немає нічого дивного, що він проголошує наступне: «Заснувати у тропіках колоніальну імперію фрукторіанців, закладаючи таким чином густу мережу колоній по всій довжині екватора, мешканці яких практикуватимуть туризм та фрукторіанство»¹. Тим самим демонструє своє колоніальне мислення і сприйняття дійсності, в якій він жив.

Август Енгельгардт встановлює певні правила, які дозволяють досягти ідеального співтовариства, однак у його вченні відсутні елементи, що могли б цю спільноту утримати від розпаду. Саме тому багато новоприбулих членів його «Ордену Сонця» хочуть покинути острів. Таке бажання, наприклад, проявили Август фон Бетменн і його дружина Анна Шваб. Однак Август Енгельгардт створює пророблений для самого себе міф, який в ідеалі повинен був лягти в основу ідентичності майбутніх членів спільноти, тобто просте його пояснення, щоб означало б його спрощення. На нашу думку, саме цим можна розтлумачити невдоволеність, яку висловлювали новоприбулі члени «Ордену Сонця». Цей міф протистоїть звичній для багатьох німців християнській релігії у її протестантській формі, яка робить акцент на рівноправній спільноті. На нашу думку, найвиразнішим підтвердженням цієї ідеї може бути наступна думка: «Християнство витіснило іманентного бога Сонця і замістило його невидимим Богом. Це було психологічно обґрунтовано з огляду на життя на півночі, у володіннях похмурої холодної зими, де природа налаштована до людини швидше вороже, ніж дружлюбно, де людина змушена ароматні дари сонця замінити дарами землі, відповідно видимого, відчутного бога Сонця позбавили трону та зневажили як язичницького бога, і його замінив невидимий, трансцендентний Бог. Сонце на півночі ослабке, не таке всемогутнє, всеблагє і усюдиусще як сонце в Індії, що відповідно може підтверджувати

проіснувала до кінця Першої світової війни, коли колонії були розділені між союзниками згідно з Версальським мирним договором 1919 р.

¹Там само, с. 143

свій божественний статус. Для дітей сонця, які повертаються на екватор, заміна у їхній свідомості невидимого християнського Бога видимим богом світла, творцем всього живого – Сонцем, є психологічно обґрунтованою. Чим більше примножуватиме людина в собі світло, тим більше вона усвідомлюватиме, що світло є видимість духа і що джерело світла і життя, Сонце – мудре і всеблаге божество. Людина настільки примножуватиме світло в собі, наскільки вона присвячуватиме своє життя світлу і Сонцю. Житло, одяг і мертва тваринна їжа принесли нам ніч та смерть, заважають нам усвідомити джерело нашого життя і нашого щастя. Голе тропічне фрукторіанство та культ Сонця допоможуть нам очиститися та просвітитися, за допомогою цього ми перетворимося на щасливих, добрих дітей сонця, сповнених життя, які знайшли новий рай, новий Едем та перебувають в обіймах вселюблячого Сонця»¹.

Як зазначають Філіп Лаку-Лабатар і Жан-Люк Нансі, в основі будь-якої ідеології лежить політичне пояснення світу, тобто пояснення історії або міфу, що виходить з єдиного концепту². В ідеології Августа Енгельгардта таким концептом була тропічна природа і Сонце, як єдине і цілісне довкілля. Саме через тропічну природу встановлюється зв'язок з божественним. Оскільки найбільш природньою людиною був сам Август Енгельгардт як людина-кокофаг, що харчується виключно кокосами, які втілюють в собі квінтесенцію божественного на Землі. Його форма і волосяний покрив нагадують голову людини, інакше кажучи, бога в природному естві, його поїдання прирівнюється до поглинання тіла бога, що символізувало воз'єднання з ним. Він зумів наблизитися до сонячного світла, яке також репрезентує як божественне. Хоча, знову ж таки, тут варто наголосити, що подібні ідеї містять глибинне розуміння божественного у християнському вимірі, а не у анімістичному, як це могли розуміти, наприклад малазійці чи папуаси, які проживали поруч.

¹Там само, с. 175

²Лаку-Лабарт Ф., Нанси Ж.-Л. (2002), *Нацистський міф*, Санкт-Петербург, с. 44

Однак, така філософія не була доступною для новоприбулих членів «Ордену Сонця». Ймовірно, максимально близько до таких ідей підійшов Макс Лютцов, але, на жаль, він загинув передчасно, щоб залишити якісь замітки чи роздуми. Сам ж Август Енгельгардт змушував всіх новоприбулих ходити голими, спати на пляжі, їсти фрукти і співати гімни для пальми, які він сам придумав. Тут можна припустити, що, можливо, сам Август Енгельгардт не міг пояснити до кінця все, про що він писав і говорив, або просто не хотів цього робити. Його розуміння, як потрібно розвивати «Орден Сонця», знаходилися за межами формальної мови: «Моє Царство не від світу цього»¹ (Ів. 18:36.), цитата з Біблії, яку він використав у книзі «Безтурботне майбутнє», на нашу думку, досить чітко демонструє його підхід. У такий спосіб Август Енгельгардт переходить на новий рівень світосприйняття, де потреба у їжі, одязі та житлі повністю зникне: «Ми маємо вчитися бачити суть нашого буття в розвитку розумових здібностей, в прагненні небесного, в Сонці! Ми маємо розучитися бути рабами шлунку, дощовими хробаками, що живуть в землі. Ми маємо вчитися харчувати себе безкінечною енергією Сонця та його життєдайною силою. Ми мусимо знову звикнути харчуватися через шкіру та очі, до харчування ефіром. Ми мусимо вчитися жити повітрям за допомогою шкіри те легень. Ми повинні поступово відкати від шлунку. Скільки всього ми розучилися робити! Як отруїла нас холодна північ, приземлила, умертвила. Скільки всьому ми маємо заново вчитися! Одного дня життєдайне сонце буде нас зцілювати, освячувати, живити наші легені та мозок, обожнювати, оживляти, пробуджувати від смерті до безсмертя»². Швидше за все, тут Август Енгельгардт по-своєму описує концепцію прани як особливий вид життєвої сили, енергії, що, за уявленнями індійської філософії, пронизує Всесвіт³. Однак він міркує радше як теософ, ніж йогін. Крістіан Крахт оригінально обіграв цей

¹Енгельгарт А., фон Бетман А. (2018), *Безтурботне майбутнє*, Київ, с. 196

²Там само, с. 194

³Завгородній Ю. (2002), *Прана*, Філософський енциклопедичний словник, під ред. В. І. Шинкарук, Київ, с. 514.

момент у своєму романі «Імперіум». Коли протагоніст вирушив на острів Фіджи (м. Сува), де за чутками проживав білий йогін, котрий міг харчуватися лише сонячною енергією сидючи під пальмовим деревом. Однак, на жаль, головного героя там чекало розчарування, оскільки це був обман, який виявив сам Август Енгельгардт¹. Ймовірно таких закликів не розумів Август фон Бетменн, оскільки у подібних розділах завжди на кінці було зазначено ім'я Августа Енгельгардта, як єдиного автора тих чи інших фрагментів книги.

Для того, щоб створити місце, де б не існувало потреби у всіх людських турботах (потреби у їжі, одязі та житлі), необхідно все ж докласти певних зусиль в особистій трансформації (відмова від одягу, житла та перехід на харчування виключно кокосами). Після цього, людині потрібно буде лише сонячна енергія, яку буде переробляти людський мозок у все необхідне для існування. Такий собі «Золотий вік» людини у «Кокосовому раю». Щодо підтвердження переосмислення ідеї прани свідчать наступні цитати: «Очі та волосся – найкращі конденсатори ефіру та світла, мозок – найкращий накопичувач світла». «Міст між смертю та безсмертям – голе тропічне кокофагство. Якщо сонце, наш отець, людина у формі світила, небесного тіла, то кокосова пальма водночас людина і сонце у формі рослини»²... «Золото сонця, ефір, життєдайна сила, розумова енергія, тонус нервів, водень, олійна речовина, небесна блакить, коротко кажучи, сонце, небо замість землі, пекла. Це бог майбутнього, нове гасло нових часів»³. Август Енгельгардт вбачав сакральне, як щось, що відсилає людину до архаїчного, туди, де ще не знали індивідуальності та порядку, але він все одно не міг позбутися відчуття переваги над іншими, наприклад, рештою членів «Ордену Сонця». Саме у цьому моменті його вчення розходилося з особистою практикою, де його індивідуальний порядок завжди домінував над іншими.

¹Крафт К. (2018), *Імперіум*, Чернівці, с. 95-98

²Енгельгарт А., фон Бетман А. (2018), *Безтурботне майбутнє*, Київ, с. 136

³Там само, с. 195

Загалом утопія Августа Енгельгардта була мрією про давно втрачене життя і чимось, що не буде дане нам у категорії можливого досвіду. Тому його (нео)арахаїчний проект імперії фрукторіанців і кокофагів навколо тропіків був приречений на провал, оскільки це не було прагнення повернення «природного стану», а лише проєкція можливого майбутнього – «Безтурботного майбутнього». Однак у його вченні все ж був досить оригінальний момент, який заслуговує окремої уваги, а саме культ кокосової пальми як своєрідний місток до перехідного етапу, щоб отримати фізичного безсмертя для людини-кокофага.

Кокосова пальма як сакральне дерево у вченні Августа Енгельгардта

Основна ідея про сакралізацію пальмового дерева була запозичена Августом Енгельгардтом із розділу «Кокосова пальма в легенді сингальців»¹ книги науково-популярної публікації з природознавства Бертольда Земана «Пальми»². На нашу думку тут варто подати саму історію, яка була покладена в основу ідеї сакралізації пальмового дерева у вченні «Ордену Сонця». Бертольд Земан, а за ним Август Енгельгардт, переповідає відому сингальську легенду про принца Віджая зі збірки «Махаванси» на свій манер. Швидше за все це один із сюжетів міфу про легендарного засновника сингальського царства на острові Шри Ланка. Історія розпочинається з опису однієї місцевості, що поблизу Велігами³ розташоване рибальське село на південному узбережжі Цейлону, між містами Галле і Матара⁴, знаходиться величезний гранітний моноліт, де можна побачити витесану статую принца Віджая⁵.

Сама легенда оповідає про відкриття кокосової пальми, яке відбулося завдяки видінню, в якому Віджай довідався про неї.

¹Там само, с. 38

²Von Dr. Berthold Seemann, (1863), *Die Palmen. Populäre Naturgeschichte derselben. Auflage*, Leipzig.

³В оригіналі Bellingham.

⁴В оригіналі назви міст – Point de Galle, Matura.

⁵Автору статті випала змога побувати біля цього історичного місця. Нині воно знаходиться дещо в занедбаному стані.

Однак цьому передували деякі негаразди: «Сингальського раджу благочестивих звичаїв раптово спіткала хвороба шкіри, що покрила його тіло з ніг до голови білим злущуванням, і він мав ледве людський вигляд. Страшне зло охопило все тіло раджі так швидко, що він шукав порятунку в надії пожертвувати своїм народом задля угамування гніву Маха Якса¹, великого демона, який вважався причиною страждань князя»². Однак Віджай відмовився брати участь у ритуалі, щоб задовільнити злого демона, оскільки вирішив підкоритися своїй долі. Після цього він поклав перед зображенням Будди квіти з солодким ароматом і віддався сну, який тривав декілька днів. У ньому він побачив дзеркало води, з якого пив воду, але вона була йому на смак солоною і гіркою, хоча колір поблизу був дивовижно зеленим, а подалі блакитним. Навколо берега росли просторі ліси з рідкісними деревами, яких він ніколи раніше не бачив. «Оскільки замість багаторазового розгалужування, як у дерев його батьківщини, високі верхівки кожного стовбура коронував оберемок великого листа, що догори, до верхівки не мав на собі ні гілок, ні листя»³. Це було першим видінням пальмового дерева, яке Віджай витлумачив як символ власного порятунку. Після цього сну він завзято роздавав милостиню і вів благочестиве життя буддиста. Через деякий час перед ним з'явилася індійська кобра (*лат. Coluber Naja L.*), що в тамільській культурі часто трактується як священна. Вона деякий час пильно дивилася на Віджая і розділила з ним його напій. Це також було розтлумачено як особливий знак і все, що принц робив раніше було правильним. У першу ж ніч, після відвідин кобри, Віджаю знову приснився сон. Він вирішив задрімати під деревом *боджі* (*лат. Ficus religiosa*), священним деревом для буддистів. У цьому сні

¹Демон-божество з сингальської міфології. Покровитель хвороб, страждання та смерті.

²Енгельгарт А., фон Бетман А. (2018), *Безтурботне майбутнє*, Київ, с. 39

³Там само, с. 40-41

він зустрів старця, котрий представився як Шуддходана¹. Цей момент видається особливо унікальним, оскільки, насправді, цей персонаж не дуже популярний серед буддійських переказів. Саме цей старець вказав Віджаю, щоб зцілитися від хвороби йому потрібно вирушити на південь і скуштувати плід дерева, а роздобути цей плід можна лише використавши силу вогню. Віджаю було наказано харчуватися плодом, напівпрозорою рідиною, цього дерева, доти, доки не мине тричі повня.

Після цього видіння принц зібрав своїх слуг, приніс жертву богам і вирушив у подорож на південь країни. Відбувши довгу мандрівку, він побачив дерева зі свого сну. Таким чином зрозумівши, що дістався зазначеного місця. На узбережжі мешкало дуже багато диких тварин і росли пальми трьох видів із плодами різного кольору. Віджай зробив все, як йому було велено у видінні старцем Шуддходаною. Слуги використали вогонь, щоб повалити дерево і споживати дари його плодів. Принц суворо дотримувався дієти і всі почали спостерігати за змінами на його тілі. Рідина плодів дійсно була поживною, що забезпечила харчування не лише для хворого, а й для всієї його свити. Після цього вже ніхто не сумнівався у його видіннях.

Далі легенда оповідає, що сам Віджай зі своїми слугами вирівав у скелі власне зображення на знак пошани Будди. Таким чином він хотів продемонструвати, що після свого переродження духовно виріс завдяки втручанню Шуддходани. Тоді багато сингальців переселилися на південь острова. Деякий час жінкам було заборонено доторкатися до пальми і його плодів, але з часом ця заборона зникла. Так було відкрито пальмове дерево і його їстівний плід – коксовий горіх. Саме ця легенда стала основою їхньої сакралізації у вченні Августи Енгельгардта. Звідти він взяв ідею, що можна отримати фізичне безсмертя, якщо харчуватися виключно кокосами.

На нашу думку, доречно буде згадати, що подібну ідею використав і реалізував у практиці поклоніння кокосам, один

¹Батько Сіддгартхи Гаутами, історичного Будди Шак'я-Муні. Часткові свідчення про нього містяться в палійському каноні та «Питаннях царя Мілінди».

релігійний діяч з В'єтнаму – Нгуен Тхань Нам (1909-1990). Він навчався у Франції з 1928 до 1935 р., де студіював хімію та фізику (так само як і Август Енгельгардт). Там познайомився з католицизмом, що відіграло значну роль у ритуальних практиках нової кокосової релігії. Орієнтовно 1945 р. він покинув свою сім'ю і почав вести чернечий образ життя. Тоді Нгуен Тхань Нам поселився на острові Бен Тре, де три роки харчувався виключно коксами і формував нове релігійне вчення. Починаючи з 1955 р., він став активно проповідувати нову релігію. Він збудував єдиний храм «кокосової релігії» – Дао Дуа. У той час В'єтнам був поділений на два ворогуючі табори. Тому Нгуен Тхань Нам вирішив, що нова релігія об'єднає весь в'єтнамський народ. Однак 1975 р. «кокосовий монах» був арештований новою владою, а його послідовників з острова розігнали. Помер Нгуен Тхань Нам у 1990 р.

Основна ідея косової релігії полягала у тому, що кокос – це дар Бога людству. Послідовники цієї релігії вірили, що кокоси мають унікальну силу зцілювати людей від смертельних хвороб, і дозволяють усім послідовникам вчення жити довше 100 років. Також обов'язковою була медитація з концентрацією на кокосах. Послідовники вчення Дао Дуа вірили в єдиного Бога в якого було три аватари. Першим аватаром був Будда, другим – Ісус Христос, третім – Нгуен Тхань Нам. Кожен послідовник кокосової релігії повинен був бути вегетаріанцем, дотримуватися кокосової дієти і практикувати медитацію. Максимальне число послідовників цієї релігії складало близько 50 тисяч чоловік. На сьогодні храм єдиний «кокосової релігії» не зник, але не функціонує за призначенням. Він знаходиться на тому самому острові, де щороку відбувається кокосовий фестиваль для туристів¹.

Власне історія кокосової релігії Дао Дуа демонструє схожість з вченням, яке запропонував Август Енгельгардт. Нам невідомо чи був знайомий Нгуен Тхань Нам з біографією свого німецького «колеги», однак певні паралелі все ж

¹Григорьева Н. (2003), Новые религии Вьетнама, *Вестник СПбГУ Сер. 2*, вып. 1 (№2), с. 118

прослідковуються. Зокрема концентрації уваги на ідеях вегетаріанства, кокосової дієти, а також довголіття (у вченні «Ордену Сонця» – безсмертя). Лише лютеранські гімни були замінені на медитативні практики. Тут варто додати, що вчення в'єтнамського проповідника також носило і політичний характер. Тому не дивно, що він обрав для втілення своїх ідей острів, де підконтрольний простір обмежується географією. Відповідно так легше втілювати релігійно-соціальну утопію. Однак Нгуєн Тхань Нам все ж не спромігся уникнути покарання від в'єтнамської комуністичної влади за свої утопічні ідеї.

Підсумовуючи дивну історію з південних морів

Можна сказати, що Август Енгельгардт помістив у собі унікальний дуалізм. Він ніс з собою Європу, але водночас і втікав від неї; мріяв розчинитися у природі, але прагнув збудувати цивілізацію вегетаріанців, що поклонялася б пальмі, кокосам і Сонцю. Для цього він придумав унікальне релігійне вчення. У ньому описано ритуальну практику та основні ідеї, що повинні були привести людину до фізичного безсмертя. Для цього людині спершу потрібно відмовитися від одягу. Харчуватися виключно вегетаріанською їжею, бажано лише одними кокосами. Жити серед кокосового лісу, який має бути природнім храмом. Оскільки, сонце основа життя і лише завдяки йому все процвітає на планеті Земля, тому воно гідне для поклоніння. Кокосовий горіх знаходиться найближче до Сонця з усього живого (росте лише в тропіках під палючим сонцем), значить у ньому концентрується квінтесенція сонячної енергії. Відповідно кокосовий горіх – це філософський камінь, що дарує людині безсмертя. Про це оповідає легенда про сингальського принца Віджая, котрий відкрив його цілющі властивості. Завдяки цьому людина-кокофаг, яка харчується лише кокосами, зможе оновитися і перейти на наступну сходинку буття, щоб отримувати чисту божественну енергію без фізичних зусиль. Вона проникатиме через кінчики волосся у мозок напряду від сонця. Наприклад, таким чином нею насичується волохатий кокос під палючим тропічним сонцем. Кінцевим результатом, описаного вчення та практики, Август Енгельгардт вбачав

втілення безсмертної людини в кокосовому раю на острові Кабакон. Саме у цьому проявлялась його величність думки і нікчемність його дій одночасно. Під кінець життя цей чоловік страждав фізичними і психічними розладами, як і всі послідовники «Ордену Сонця», що були з ним до кінця. На жаль, більшість інформації про цей дивний культ поклонінню Сонцю і кокосовій пальмі залишається невідомою через безжальні жорна історії та особливості тропічного клімату, який так любив і оспівував Август Енгельгардт.

Література:

Hiery H. ed. (2001), «*The German South Pacific 1884–1914 – A Manual*», Schönningh.

Horste C. (2009), *Der Ritter der Kokosnuss kommt aus Nürnberg*, In: *Nürnberger Nachrichten*, 24, URL: <https://www.nordbayern.de/2.242/2.229/der-ritter-der-kokosnuss-kommt-aus-nurnberg-1.616427>

Mönter S. (2008), *Following a South Seas Dream: August Engelhardt and the Sonnenorden*, Auckland.

Seemann V. (1863), *Die Palmen. Populäre Naturgeschichte derselben. Auflage*, Leipzig.

The Oxford Dictionary of English Etymology, (1996), Oxford.

Вебер М. (2018), *Протестантська етика і дух капіталізму*, Київ.

Вивейруш ди Кастру Э. (2017), *Каннибальские метафизики. Рубежи постструктурной антропологии*, Москва.

Григорьева Н. (2003), Новые религии Вьетнама, *Вестник СПбГУ Сер. 2*, вып. 1 (№2), С. 116-118

Дескола Ф. (2012), *По ту сторону природы и культуры*, Москва.

Енгельгарт А., фон Бетман А. (2018), *Безтурботне майбутнє*, Київ.

Завгородній Ю. (2002), *Прана*, Філософський енциклопедичний словник, під ред. В. І. Шинкарук, Київ.

Кон Э. (2018), *Как мыслят леса: к антропологии по ту сторону человека*, Москва.

Крахт К. (2018), *Імперіум*, Чернівці.

Лаку-Лабарт Ф., Нанси Ж.-Л. (2002), *Нацистский миф*. Санкт-Петербург.

Латур Б. (2006), *Нового времени не было. Эссе по симметричной антропологии*, Санкт-Петербург.

Латур Б. (2018), *Политики природы. Как приветить наукам демократию*, Москва.

Леви-Стросс К. (1999), *Мифологии: в 4 т.*, Москва, Санкт-Петербург, Университетская книга, Т. 1: Сырое и приготовленное.